

ਬੋਦੀ ਆਧਾਰਿਤ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਖੇਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਆਦੀਵਾਸੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਵਰਦਾਨ

ਯੋਗੇਸ਼ ਸਾਵੰਤ, ਸ਼ੈਲੇਸ਼ ਭਗਤ, ਕੈਲਾਸ਼ ਕੁੰਭਾਰੇ ਅਤੇ ਸਾਗਰ ਜਾਦਵ

ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂਕੀਤੀ ਗਈ ਬੋਦੀ ਆਧਾਰਿਤ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਖੇਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੇ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਿਭਿੰਨ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਘਟਕਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ, ਇਸ ਮਾਡਲ ਨੇ ਆਮਦਨੀ, ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪੋਸ਼ਣ, ਖੇਤੀ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਤਾਜੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਕਬਾਇਲੀ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੋਸ਼ਣ ਦੇਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 1.45 ਕਰੋੜ ਦੇ ਲਗਭਗ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ ਅਤੇ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤਾਜੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਵੀ ਆਜੀਵਿਕਾ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਘਟਦੇ ਜਲ ਸੰਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਵਧਦੇ ਜਲ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕਈ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਹਨ। ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਗੜ੍ਹਚਿਰੋਲੀ ਜਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਏਟਾਪੱਲੀ ਅਤੇ ਭੰਬਰਗੜ੍ਹ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਖੇਤਰ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ।

ਏਟਾਪੱਲੀ ਅਤੇ ਭੰਬਰਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ 80% ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਬਾਦੀ ਆਦੀਵਾਸੀ ਸਮੁਦਾਇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਹੱਦ ਗਰੀਬੀ ਵਿੱਚ ਗੁਜਰ-ਬਸਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਜੰਗਲ ਹੇਠ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਰਿਵਾਰ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਲਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਜੰਗਲੀ ਸਰੋਤਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਹੁਣ ਜਲਵਾਯੂਪਰਿਵਰਤਨ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਕੁੱਝ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕੁਦਰਤੀ ਸੰਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਘਟਣ ਅਤੇ ਘਟਦੀ ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਆਧਾਰਿਤ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਖੇਤੀ - ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੌਕਾ

ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਆਦੀਵਾਸੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁੱਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਦੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਕੁੱਝ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਤਲਾਬ ਹਨ ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬੋਦੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਬੋਦੀਆਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੋਦੀਆਂ ਖਰੀਫ਼ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਸੋਕੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਝੋਨੇ ਦੀ ਫਸਲ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤਮਕ ਸਿੰਚਾਈ ਸੁਵਿਧਾ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੀ ਘਰੇਲੂ ਖਪਤ ਲਈ ਬੋਦੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੱਛੀਆਂ ਵੀ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਰਵੇਖਣ ਦੌਰਾਨ, ਇਹ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਬੋਦੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਸਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਫਸਲ ਉਗਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਸੀ। ਇਸਲਈ ਬੀਏਆਈਐਫ ਵਿਕਾਸ ਖੋਜ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਵਿਕਾਸ ਬੈਂਕ (ਨਾਬਾਰਡ) ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਬੋਦੀ ਆਧਾਰਿਤ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਪਹਿਲ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਖੇਤੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾ ਕੇ ਲੋੜਵੰਦ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਅਤੇ ਆਤਮਨਿਰਭਰਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲ 8 ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਚੱਕਰ ਅਤੇ ਲਚੀਲੇਪਣ ਦੀ ਅਵਧਾਰਨਾ

ਬੋਦੀ ਆਧਾਰਿਤ ਵਿਵਸਥਾ ਖੇਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੱਕਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਚੱਕਰ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬੋਦੀ ਆਧਾਰਿਤ ਖੇਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਪਰ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹਨਾਂ ਬੋਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਾਣੀ ਧਾਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਧੇਗੀ ਅਤੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਨਮੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਜਲ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਲੀ ਪੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਕਈ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦੇ ਲਈ ਉਚਿਤ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਬਣਨਗੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਜਲ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੁਰਗੀ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਬੱਤਖ ਪਾਲਣ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੁਰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਤਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਿੱਠਾਂ ਜਲੀ ਪੌਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮੱਛੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਈ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਪੌਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਵਧੇਗੀ ਜੋ ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਗਬਾਨੀ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਟਾ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪੌਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਪਾਣੀ ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਸਾਇਣਿਕ ਖਾਦਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰੇਗਾ।

ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਨਿਰਮਾਣ

ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ 8 ਗ੍ਰਾਮ ਨਿਯੋਜਨ ਸਮਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ "ਗ੍ਰਾਮ ਨਿਯੋਜਨ ਸਮਿਤੀ" ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗ੍ਰਾਮ ਨਿਯੋਜਨ ਸਮਿਤੀਆਂ ਬੋਦੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਲਈ ਪਿੰਡ ਪੱਧਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹ ਸਮਿਤੀਆਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਮਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਇੱਕ ਕਿਸਾਨ ਉਤਪਾਦਕ ਕੰਪਨੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਕੰਪਨੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਸਮੂਹਿਕ ਖਰੀਦ ਕਰੇਗੀ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰੇਗੀ।

ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਹਨਾਂ ਸਿਖਲਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਦੀ ਦੀ ਤਿਆਰੀ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ, ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀਆਂ ਛੱਡਣ, ਫੀਡ ਪ੍ਰਬੰਧਨ, ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ, ਮੱਤੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਖੇਤ ਦੇ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰੈਕਟੀਕਲ ਸਿਖਲਾਈ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। 300 ਦੇ ਲਗਭਗ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮੌਜੂਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਜੋ ਕਿ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਭਾਗੀਦਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ, ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬੀਏਆਈਐਫ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਜੋ ਮਰਾਠੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ। ਸਿਖਲਾਈ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਮੌਜੂਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਆ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਚਿੱਤਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਹਿਲ

ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੋਦੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੋਕੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਝੋਨੇ ਦੀ ਖੇਤੀ ਲਈ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਜਲ ਆਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬੋਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਾਦ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭੰਡਾਰਣ ਸਮਰੱਥਾ ਘੱਟ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਬੋਦੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਾਦ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੱਢੀ ਗਈ

ਸਾਰਣੀ 1 : ਸਰੋਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਲਾਨਾ ਆਮਦਨੀ

ਪਹਿਲ	ਪਹਿਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (ਰੁਪਏ)	ਪਹਿਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ (ਰੁਪਏ)
ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ	5313	22400
ਮੁਰਗੀ ਪਾਲਣ (ਮੁਰਗੀ ਤੇ ਆਂਡੇ)	0	19512
ਬਾਗੀਚੀ ਵਿੱਚ ਸਬਜ਼ੀਆਂ	0	6653
ਖਰੀਫ਼ (ਝੋਨਾ)	35220	47560
ਰਬੀ (ਚਨਾ)	0	4660
ਗੈਰ ਲੱਕੜੀ ਵਣ ਉਤਪਾਦਕ	4500	4500
ਕੁੱਲ	45153	105285

ਗਾਦ ਨੂੰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੋਦੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਗਤੀਵਿਧੀ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਬੋਦੀਆਂ ਦਾ ਮਾਪ ਲੈਣ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਸਹੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਹਨਾਂ ਬੋਦੀਆਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਜੁਤਾਈ ਅਤੇ ਚੂਨਾ ਲਗਾਉਣ ਵਰਗੇ ਕੰਮ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁੱਖ ਮੱਛੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੋਹੂ, ਕਟਲਾ, ਗ੍ਰਾਸ ਕਾਰਪ ਅਤੇ ਕਾਮਨ ਕਾਰਪ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਗਤੀਵਿਧੀ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਲਾਭ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਸਤਹੀ ਫੀਡਰ, ਹੇਠਲਾ ਫੀਡਰ ਅਤੇ ਮੱਧ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਫੀਡਰ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਤਲਾਬ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮੱਛੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਗੋਬਰ, ਖਲ ਅਤੇ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਾਹੀਂ ਮੱਛੀ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਢੁੱਕਵੇਂ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਮੱਛੀ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਲਈ, ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਕੇਂਦਰ ਸ਼ੁਰੂਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਬੋਦੀਆਂ ਉੱਪਰ ਮਚਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੁਰਗੀ ਪਾਲਣ ਵਾਲੇ ਖੁੱਡੇ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਮੁਰਗੀ ਪਾਲਣ ਮੱਛੀਆਂ ਦੇ ਲਈ ਬੜਾ ਹੀ ਸਹਾਇਕ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਿੱਠਾਂ ਮੱਛੀਆਂ ਦੇ ਚਾਰੇ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ, ਮੁਰਗੀਆਂ ਦੇ ਅੰਡੇ ਅਤੇ ਮੁਰਗੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਲਈ ਵਾਧੂ ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਜ਼ਰੀਆ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਲਈ ਉਚਿਤ ਟੀਕਾਕਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪੱਦਤੀਆਂ ਲਾਗੂਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਵਲ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਮੁੱਖ ਫਸਲ ਹੈ, ਇਲਈ ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਉੱਨਤ ਖੇਤੀ ਪੱਦਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੀਤਾਫਲ ਅਤੇ ਨਿੰਬੂਜਿਹੀਆਂ ਬਾਗਬਾਨੀ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤ ਦੀਆਂ ਵੱਟਾਂ ਕਿਨਾਰੇ ਅਤੇ ਬੋਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੌਸ਼ਕ ਬਗੀਚੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਬੋਦੀਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੌਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਖੇਤ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਫਸਲ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਆਪੂਰਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਕੇ ਖਾਦ ਅਤੇ ਵਰਮੀ ਕੰਪੋਸਟ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਵਣ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਕਟਾਈ ਅਤੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਰੱਖ-ਰੱਖਾਅ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਨਤੀਜਾ

ਬੋਦੀ ਆਧਾਰਿਤ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਖੇਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਰਿਣਾਮ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ:-
 ਹਰੇਕ ਬੋਦੀ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਔਸਤ ਮਾਤਰਾ ਲਗਭਗ 30 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤਿ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ। ਬਿਹਤਰ ਪੱਦਤੀਆਂ ਅਪਣਾਉਣ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨ ਪ੍ਰਤਿ ਬੋਦੀ ਪ੍ਰਤਿ ਸਾਲ ਲਗਭਗ 128 ਕਿਲੋ ਮੱਛੀ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ 45000 ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਲਗਭਗ 1 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਹੋ ਗਈ। ਫਲਦਾਰ ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਆਮਦਨੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ

ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਸਾਨਾਂ ਦੇ ਕੌਸ਼ਲ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮੱਛ, ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਮੁਰਗੀ ਪਾਲਣ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਰਣੀ 1 ਵਿੱਚ ਇਸ ਪਹਿਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਰੋਤਵਾਰ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣਾ

ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਬੋਦੀ ਆਧਾਰਿਤ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅ ਬਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਭਾਗੀਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਘੱਟ ਹੋਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰੈਕਟੀਕਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਮੱਛੀ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਇੱਕ ਚੁਣੌਤੀ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀਆਂ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਚਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਨਵਰ ਬੋਦੀਆਂ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਫਸਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸਦੇ ਲਈ ਪਿੰਡ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਗੀ ਜਾਗਰੂਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚਰਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੇ ਕਈ ਹੋਰ ਵੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬੋਦੀ ਆਧਾਰਿਤ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹਾੜੀ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਮੱਛੀਆਂ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਰਗੀਆਂ ਦੀ ਚੋਰੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੁਰਗੀਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਦਾ ਵੀ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬੋਦੀਆਂ ਨੇੜੇ ਆਪਣਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅਸਥਾਈ

ਰਿਹਾਇਸ਼ ਕਰਕੇ ਕੱਢਿਆ ਹੈ। ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੱਟ ਲਾਗਤ ਵਾਲੀ ਵਾੜ ਕਰਕੇ ਵੀ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਅੱਗੇ ਦਾ ਰਸਤਾ

ਇਹਨਾਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਹੁਣ ਤੱਕ 226 ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਰਾਹੀਂ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਪੜਾਅ ਵੇਲੇ 600 ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਬੋਦੀ ਆਧਾਰਿਤ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਲਈ ਕਮਾਈ ਦੇ ਕਈ ਰਾਹ ਕੱਢੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਧੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੋਸ਼ਣ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵੀ ਵਧੀ ਹੈ। ਬੋਦੀ ਆਧਾਰਿਤ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਆਪਣੇ ਵਿਭਿੰਨ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਘਟਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਖੇਤ ਦੇ ਲਚੀਲੇਪਣ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਟਿਕਾਊਪਣ ਵੀ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਦੁਹਰਾਉਣਯੋਗ ਮਾਡਲ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਟਿਕਾਊਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਰਾਹੀਂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਬਿਹਤਰ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਆਮਦਨ ਕਮਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਯੋਗੇਸ਼ ਸਾਵੰਤ

ਮੁੱਖ ਥੀਮੈਟਿਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਾਰਜਕਾਰੀ

(ਖੇਤੀ ਆਧਾਰਤ ਆਜੀਵਿਕਾ ਅਤੇ ਜਲਵਾਯੂਕਾਰਵਾਈ)

ਬੀਏਆਈਐਫ ਵਿਕਾਸ ਖੋਜ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ

ਬੀਏਆਈਐਫ ਭਵਨ, ਡਾ. ਮਨੀਭਾਈ ਦੇਸਾਈ ਨਗਰ ਵਾਰਜੇ

ਪੁਣੇ - 411058

ਈਮੇਲ :- ygsawant@baif.org.in

Source : Sustainable Aquaculture

LEISA INDIA, Vol-27, No.1, March 2025, P. 12-15